

„ŽLUTÁ HVĚZDA“ JAKO DISKRIMINAČNÍ OZNAČENÍ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. VĚTŠINOVÉ PROŽITKY, MENŠINOVÉ REAKCE A SYMBOLIKA PERZEKUCE

BLANKA SOUKUPOVÁ

Abstract: The “Yellow Badge” as a Symbol of Discrimination in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Majority Experiences, Minority Reactions and Symbolic Persecution
Social scientists often quote the idea of Max Weber that a symbol is not possible without social dialogue. Symbols may certainly fulfill the function of integration of certain groups and of strengthening their sense of belonging. But at the same time symbols may serve for the demonstration of power: So, they may deepen social and emotional insecurity of those against whom they are directed. In this article we deal with the painful experience of unfair discrimination that is linked to the “yellow star” – a yellow six-pointed star with the word “Jude” (German word for Jew) across the front in black which had to be used by Protectorate Jews after 1941. Already in 1939 the star as a symbol of discrimination had prescribed for Polish Jews.

Key words: protectorate, discrimination, Jews, “yellow star”

Klíčová slova: protektorát, diskriminace, Židé, „žlutá hvězda“

FUNKCE SYMBOLŮ A SYMBOLIKY

V pracích, které se věnují z nejrůznějších zorných úhlů symbolům¹ a symbolice (např. v analýzách zaměřených na roli symbolů ve vývoji národních hnutí), je často připomínána myšlenka Maxe Webera, že bez symbolů není možný sociální dialog.² „Svět je plný znaků, kódů, symbolů a rituálů, s jejichž pomocí se orientujeme, strukturujeme své jednací pole, zařazujeme lidi i věci, prokazujeme jim vyšší nebo nižší míru vážnosti, zaměřujeme své delší či kratší životní poutě,“ tvrdil německo-český historik Bedřich W. Loewenstein.³ Symboly mohou plnit nepochybně nejen funkci integrace určité skupiny, posilování vědomí její sounáležitosti, ale i funkci jejího vyhraňování

¹ V *Akademickém slovníku cizích slov* je symbol definován jako „konkrétní předmět sloužící k označení něj. abstraktního pojmu... dohodnutá značka, znamení pro něco... znak (země, státu, města)“. PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. (eds.): *Akademický slovník cizích slov*. Praha, 1998, s. 723.

² Např. HROCH, M.: *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha, 2009, str. 238. Dále srov. WEBER, M.: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1973, str. 332.

³ LOEWENSTEIN, B. W.: *ANIMAL SYMBOLICUM?: Historicko-antropologické úvahy*. In LOEWENSTEIN, B. W.: *My a ti druzí: Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno, 1997, s. 99.

se vůči druhým, jiným, cizím. Současně mohou mít rovněž funkci demonstrace moci určité skupiny, nebo naopak manifestování její ušlechtilé bezmoci, které ovšem může vykazovat obdobný mobilizační účinek. Vedle těchto symbolů chtěných (vnitřně přijatých) byly však v život vyvolávány i symboly nechtěné, které vyjadřovaly diskriminační společenskopolitickou ideu nebo soubor idejí. Ty měly zabezpečit svým tvůrcům moc, zároveň však prohlubovaly společenskou a emoční nejistotu těch, proti nimž byly namířeny. Symboly se stávaly faktorem, který pomáhal označit diskriminované navenek, posilovat jejich izolaci, legitimizovat různé formy perzekuce a násilí vůči nim.

PŘÍKLADY SYMBOLŮ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

V symetrických nacionalismech (např. v nacionalismu českém a českoněmeckém) vznikaly přitom zrcadlové symboly: všeobecné české představě obhroublého Michla (Michlíka) – německého násilníka⁴ – odpovídal českoněmecký a také německorakouský obraz primitivního českého Vaška – nenasytného žrouta (a to zejména v přeneseném smyslu tohoto „lidového“ výrazu; např. na konci 19. století byla vytvořena atmosféra strachu z čechizace a slavizace rakouské metropole – Vídně⁵). Prostupnost moderního antisemitského hnutí napříč celou Evropou pak umožnila doformovat víceméně jednotnou představu Žida jako blahobytné figury s obrovským křivým nosem, vysunutou bradou, figury, jejíž fyziognomie podporovala její vnucený společenský status cizince mezi hostitelskými národy, Žida – parazita, semknutého solidaritou v rámci vlastní skupiny, usilujícího, za pomoci tajných náboženských praktik, o získání světovlády. Moderní figura Žida – krčmáře, Žida – krále české vesnice, židovského novináře nebo Žida – reprezentanta levice byla zformována do své celistvé podoby v posledních třech desetiletích předminulého století. Sloužila jako nástroj k označení a posleze i ke společenské a profesní likvidaci konkurence.⁶ Tato představa se současníkům podoběla ovšem nejen v množství karikatur, ale i v nepřeberném počtu textů, z nichž některé byly sevřeny jakýmsi rámcem „vědeckosti“ (nejplodnějším českým autorem tohoto proudu byl Rudolf Vrba, křesťanský sociál, průhonický kaplan).⁷ Možnost sdílení těchto symbolických typizovaných figur ovšem pochopitelně umožňovala staletími vytvářená

⁴ Ke stereotypu Němce na konci devatenáctého století např. SOUKUPOVÁ, B.: *Česká společnost před sto lety: Identita, stereotyp, mýtus*. Praha, 2000, s. 24, 26, 28–33, 50–53, 61, 77–78, 109, 111, 114–115.

⁵ HAMANNOVÁ, B.: *Hitlerova Vídeň: Diktátorova učednická léta*. Praha, 1999, s. 341–361.

⁶ SOUKUPOVÁ, c. d., s. 18, 34–35, 110–114, 140–142, 148, 158–159. Dále srov. k protizidovským stereotypům SOUKUPOVÁ, B.: Národněpolitické protizidovské stereotypy v české společnosti na konci 19. století. In VYDRA, Z. (ed.): *Protizidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*. Pardubice, 2007, s. 13–49. Dále viz SOUKUPOVÁ, B.: Vztah českých politických stran k Židům: Národněpolitický obraz, stereotyp i předsudek na prahu nového století. In SOUKUPOVÁ, B. – SALNER, P. (eds.): *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt: Společnost po hilsneriádě*. Bratislava, 2004, s. 11–14.

⁷ K dílu Rudolfa Vrby srov. SOUKUPOVÁ, Národněpolitické protizidovské stereotypy v české společnosti na konci 19. století, c. d., s. 28–29. Dále viz i SOUKUPOVÁ, *Česká společnost před sto lety*, c. d., s. 154; SOUKUPOVÁ, *Vztah českých politických stran k Židům*, c. d., s. 12. Srov. také KOVTUN, J.: *Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera*. Praha, 1994, s. 28–29; FRANKL, M.: „*Emancipace od židů*“: *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha – Litomyšl, 2007, s. 140–144.

většinová představa o Židech jako o stmelěném kolektivu, nábožensky jinakém, nepřátelském vůči ostatním.⁸

Idea náboženské jinakosti jako zdroji nepřátelství znovu ožila na přelomu 19. a 20. století.⁹ Tehdy měla již svůj ekonomický základ. Posléze působila i v podmínkách „racionálního“ dvacátého století, a to i v české prvorepublikové společnosti,¹⁰ odborníky přirazované k nejvíce sekularizovaným.¹¹ „... *potřete bez průtahů zmijí záluďnou, nad jejíž prašivou hlavou září trojúhelná hvězda židovského asiata,*“ vyzývala k národní očistě republiky již v únoru 1923 fašistická Hanácká republika, ústřední list moravských fašistů.¹²

VZNIK PROTEKTORÁTNÍHO SOUBORU ŽIDOVSKÉ DISKRIMINACE

Demokratická prvorepubliková česká společnost se zbavila masové aplikace negativních symbolů židovství, antisemitismus se jí však zcela vymýtiti nikdy nepodařilo. Pomnichovská tzv. druhá republika s narostlým vlivem politického katolicismu s jeho velmi výrazným antisemitským rozměrem¹³ až překvapivě rychle protižidovské symboly reinterpretovala; tentokrát však s novým rámcovým cílem generování nové „naší“ společnosti: společnosti Čechů, Slováků a Rusínů, společnosti bez menšin.¹⁴ Českým nacionalistům se, za pomoci stále drtivějšího tlaku nacistického Německa, podařilo ještě před vznikem protektorátu vysoce propracovat antisemitské zákonodárství.¹⁵ Základy nového souboru symbolů protižidovské diskriminace tak bezesporu vznikaly „shora“, jejich prosazení by však nebylo myslitelné bez vstřícnosti „zdola“. Současníkům byly znovu podsouvány určité symbolické figury, s nimiž bylo manipulováno i v období protektorátu, tentokrát již v kontextech výstavby nové

⁸ K vývoji protižidovských stereotypů souhrnně PAVLÁT, L.: Persekuce Židů jako historický fakt. In VEBER, V.: *Židé v novodobých dějinách*. Praha, 1998, s. 128–129 (antika), s. 129–135 (křesťanství), s. 135–136 (raný novověk), s. 137–138 (devatenácté století).

⁹ SOUKUPOVÁ, Národněpolitické protižidovské stereotypy v české společnosti na konci 19. století, c. d., s. 21, 26–27, 29.

¹⁰ K antisemitským stereotypům v období první republiky srov. SOUKUPOVÁ, B.: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava, 2005, s. 15–24, 44–57, 61–65, 71–85. Dále viz SOUKUPOVÁ, B.: Obecné a zvláštní v „českém“ prvorepublikovém antisemitismu: Perspektivní ideologie? In JELÍNEK, T. – SOUKUPOVÁ, B. (eds.): *Bílá místa ve výzkumu holocaustu*. Praha, 2014, s. 26–44, útoky proti Talmudu viz s. 39, dále viz SOUKUPOVÁ, B.: Mýtus konspiračních teorií v „moderním“ českém antisemitismu a jeho funkce. In TARANT, Z. – TYDLITÁTOVÁ, V. et al.: „Spiknutí!“: *Úloha antisemitských konspiračních teorií ve veřejném a politickém diskurzu*. Plzeň, 2014, s. 40–41.

¹¹ MUSIL, J.: Česká společnost 1918–1938. In *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha, 1998, s. 299.

¹² SOUKUPOVÁ, B.: Alarmující příběh lidské nejistoty s agresivitu, ale i nadějný příběh lidského rozumu a slušnosti: (O českém antisemitismu v podmínkách pluralistické demokratické společnosti). In SOUKUPOVÁ, B.: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava, 2005, s. 57.

¹³ Srov. např. SOUKUPOVÁ, B.: Antisemitismus za druhé republiky: antisemitismus jako jeden ze stavebních kamenů nové identity české společnosti? In TYDLITÁTOVÁ, V. (ed.): *Kolokvium o soudobém antisemitismu II*. Plzeň, 2008, s. 57–60.

¹⁴ SOUKUPOVÁ, B.: Česká reflexe T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a Emila Háchy: osobnosti – symboly v době národní krize. In POJAR, M. – SOUKUPOVÁ, B. – ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.): *Židovská menšina za druhé republiky*. Praha, 2007, s. 58.

¹⁵ RATAJ, J.: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, 1997, s. 117.

„árijské“ Evropy, Evropy pod vedením nacistického Německa. Nepřekvapí, že první protektorátní protižidovské usnesení bylo vydáno již 15. března 1939, tedy v den vzniku protektorátu.¹⁶ Jak napsal také historik Miroslav Kárný, i když s drobnou odchylkou v dataci: „... první protižidovská opatření přijala Beranova protektorátní vláda, už na svém zasedání 17. března, nikoli němečtí šéfové civilní okupační správy. Nástup protektorátní vlády k řešení ‚židovské otázky‘ byl velmi energický.“¹⁷ Obecně známá smršť do mrazivých detailů propracovaných protižidovských nařízení byla zaměřena nejprve na vydělení Židů pomocí nových dokladů a na jejich profesní likvidaci.¹⁸ 15. července 1939 byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze.¹⁹ V létě 1939 začalo vyřazování Židů z německých škol všech stupňů a také jejich vyčleňování z veřejného prostoru (případně jejich oddělení): z pohostinských a restauračních zařízení, lázní, plováren, nemocnic, spolků, parků.²⁰ Na podzim bylo Židům zakázáno vycházet po dvacáté hodině a byly jim odebrány rozhlasové přijímače.²¹ Rok 1940 byl pak nejen ve znamení nových hospodářských omezení a ve znamení zamezených možností disponovat vlastním majetkem, ale i ve znamení dokončení vyloučení židovského obyvatelstva z veřejného života.²² Byla zaváděna omezení pohybu, bytových a vzdělávacích možností menšiny, především však došlo k uzavření možnosti přijímání židovských dětí do českých škol (od 7. srpna 1940).²³ Rok 1941 pak hospodářskou i společenskou tragédií Židů dovršil.²⁴ Od 5. září 1941 začalo v protektorátu platit nařízení o označování Židů starších šesti let tzv. židovskou hvězdou; šesticípou žlutou černě orámovanou hvězdou s černým nápisem Jude (Žid), pevně přišitou na levé straně prsou. Židé se stali takto označenou skupinou na celém území třetí říše.²⁵ Protektorátní hvězda, tedy Davidova hvězda s nápisem Jude, měla být velikosti podšálku.²⁶ Polští Židé museli nosit „hvězdu“ již od 23. listopadu 1939,²⁷ Židé v Nizozemsku od 27. května 1942,²⁸ Židé v okupované části Francie od 7. června 1942.²⁹ Maďarským Židům byla „žlutá hvězda“ vnucena až 29. března

¹⁶ PETRŮV, H.: *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. Praha, 2000, s. 74. Souhrnně k diskriminaci např. PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, 2001, s. 341–348, 366–371.

¹⁷ KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení židovské otázky“ v Čechách a na Moravě. In POJAR, M. (ed.): *Stín šoa nad Evropou*. Praha, 2001, s. 52.

¹⁸ PETRŮV, c. d., s. 74–76.

¹⁹ Tamtéž, s. 77–80.

²⁰ Tamtéž, s. 80–83.

²¹ Tamtéž, s. 83.

²² Tamtéž, s. 84–107.

²³ Tamtéž, s. 109, s. 110–111, s. 111.

²⁴ Tamtéž, s. 113–131.

²⁵ Tamtéž, s. 122–123.

²⁶ FRIEDMANN, F.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava: Stav k 31. 7. 1942: Pro vnitřní potřebu Židovské náboženské obce v Praze. In KREJČOVÁ, H. – SVOBODOVÁ, J. – HYNDRAKOVÁ, A.: *Židé v Protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942: Dokumenty*. Praha, 1997, s. 278.

²⁷ VYKOUKAL, J.: Šoa v Polsku: historické souvislosti. In POJAR, *Stín šoa nad Evropou*, c. d., s. 91.

²⁸ SCHÜROVÁ, P.: Holocaust v Nizozemsku, Belgii a Lucembursku. In POJAR, *Stín šoa nad Evropou*, c. d., s. 117. V Lucembursku předcházela žlutá hvězda žlutý pásek. Tamtéž, s. 119.

²⁹ NICAULT, C.: Šoa ve Francii. In POJAR, *Stín šoa nad Evropou*, c. d., s. 126.

1944.³⁰ Relativně pozdě dopadlo nařízení také na řecké Židy; hvězda s německým a řeckým nápisem Jude-Evrees byla zavedena v únoru 1943.³¹

Nové diskriminační nařízení bylo výjimečné tím, že zneužilo symbol „Davidova štítu“, Davidovy hvězdy, který se stal specifickým židovským symbolem až v 19. století, kdy emancipovaní Židé hledali svůj symbol, který by byl v protíváze k obecně rozšířenému a známému symbolu křesťanskému.³² Podle Gershoma Scholema, autora základních prací o kabale, šlo však tehdy již o vyprázdněný symbol židovství předemancipačního období.³³ Výjimečnost volby tkvěla ale i v tom, že poprvé v moderní době viditelné označení Židů rozbilo krunýř jistého bezpečí daného alespoň ve velkých městech jistou anonymitou vzhledu.

ŽIVOT S „HVĚZDOU“: MENŠINOVÉ A VĚTŠINOVÉ REAKCE

Od této chvíle se vnučená „žlutá hvězda“ stala hlavním symbolem menšinové existence. Svědčí o tom jak dochované menšinové deníky a menšinové memoáry, tak vzpomínky těch, kteří šoa přežili a vydali svědectví, která dosud nebyla publikována. Jakkoliv byly bolestně prožívány i důsledky dalších diskriminačních nařízení (především ztráta zaměstnání, stísněné bytové poměry, omezené možnosti společenského vyžití, ale i nižší přiděly, odevzdání cenností, rozhlasových přijímačů a telefonů, v případě dětí pak vyloučení z většinové školy,³⁴ ztráta nežidovských kamarádů³⁵ i domácích mazlíčků³⁶), s tímto nechtěným symbolem „žluté hvězdy“ identifikovala menšina své postavení společenských vyděděnců nejméně intenzivněji. *„Bylo to poprvé, kdy mi nějaké potupné opatření zasadilo opravdovou ránu, tvrdý úder mé lidské důstojnosti – a já své pokoření oplakal. Přes veškeré dosavadní zásahy a snahy úřadů, dávajících mi najevo, že jsem cizorodý element ve zdejší společnosti i v národě, cítil jsem se, v důsledku své výchovy, stále Čechem. Pořád jsem se jaksi nemohl identifikovat se svým židovstvím, nemohl jsem se smířit se svou absurdní, ale přesto mně tak úporně vnučovanou méněcenností. Nyní mi však měla být veřejně přirčena, měl jsem být na odiv všem oceňován a jednoznačně vyloučen z běžné lidské společnosti... Šel jsem tehdy s matkou k židovskému zubnímu lékaři, který ještě směl pro obec provozovat praxi. Když mu vyprávěla o mých slzách, pravil mi se smutným úsměvem: ‚Obávám se, chlapče, že budeš mít ještě mnohem vážnější důvody k pláči...‘“* vzpomínal pozdější historik Toman Brod, pocházející z pražské českožidovské rodiny.³⁷ Obdobně se vyjádřila i Helena Lewisová, tanečnice, Židovka s německým mateřským

³⁰ RÁKOS, P.: Holocaust v Maďarsku. In POJAR, *Stín šoa nad Evropou*, c. d., s. 244.

³¹ HRADEČNÝ, P.: Holocaust řeckých Židů za druhé světové války. In POJAR, *Stín šoa nad Evropou*, c. d., s. 165.

³² SCHOLEM, G.: *Davidova hvězda*. Praha, 1993, s. 90–91. Davidův štít vzbuzoval pocit ochrany a jistoty před nepřáteli. Tamtéž, s. 91.

³³ Tamtéž, s. 91–92.

³⁴ Srov. deníkový záznam Helgy Weissové z pražské asimilované českožidovské rodiny, po válce akademické malířky, z 15. března 1939. WEISSOVÁ, H.: *Deník 1938–1945: Příběh dívky, která přežila holocaust*. Brno, 2012, s. 18–19.

³⁵ Tamtéž, 28. říjen 1939, s. 24.

³⁶ MEROVÁ, E.: *Opožděné vzpomínky: Životopis, který se nevešel na jednu stránku*. Brno, 2009, s. 22.

³⁷ BROD, T.: *Ještě že člověk neví, co ho čeká: Života běh mezi roky 1929–1989*. Praha, 2007, s. 94.

jazykem, rodačka z Trutnova: „... nový protižidovský zákon. Ve srovnání s ním vypadaly všechny předcházející jako nevinná hra. Zavedli žlutou hvězdu... Od té chvíle nás snadno poznal každý, kdo nás chtěl urazit nebo napadnout. Také psychologický efekt propočítali přesně, s krutou nelidskostí. Hvězda nás měla označit jako psance, pro které není ve společnosti místo... Vědomí, že nás tímto označením vydělili ze společnosti, zvyšovalo naši nejistotu a probouzelo v nás protichůdné pocity. Je žlutá hvězda znakem, který nás má pouze odlišit, nebo má být znakem ponížení? Nebo záleží na tom, kdo ji nosí? Vzali nám se všemi právy také lidství a důstojnost? Výtít ven bez hvězdy, je to projevem vzdoru, nebo zbabělosti?“³⁸ Bezprostředně po zavedení diskriminačního opatření panoval však mezi židovským obyvatelstvem protektorátu především strach z reakce většiny. Rodiče dokonce doprovázeli své děti i do školy.³⁹ Vůbec nejdramatičtější byl přítom první den s hvězdou na veřejnosti. „Dobře si pamatuji, co jsem cítila, když jsem šla poprvé po ulici s hvězdou na kabátku, a sice na hodinu akordeonu... Měla jsem podivný pocit, že jsem středem pozornosti a všechny pohledy míří na mě. Ve skutečnosti si mě nikdo nevšímal,“⁴⁰ vzpomínala Evelina Merová, tehdy desetiletá dívka z pražské českožidovské rodiny, datující ovšem diskriminační nařízení již počátkem roku 1940.⁴¹

K žádným větším excesům ze strany většinové společnosti ovšem nedocházelo. Spíše jen ojediněle se objevily vzpomínky na nebezpečí protektorátní ulice.⁴² Miroslav Kárný dokonce doložil, že si okupační úřady stále stěžovaly na českou solidaritu se židovským obyvatelstvem. Tyto sympatie údajně v létě 1941 přiměly Karla Hermana Franka, říšského protektora, k prosazování symbolického označení protektorátních Židů, které by předcházelo obdobné perzekuci ve třetí říši. Proud veřejných projevů solidarity podle Kárného nenarušila ani „žlutá hvězda“.⁴³

Dochované židovské vzpomínky jsou ovšem střízlivější. Podle nich zaujala česká společnost k perzekuční symbolice trojí přístup: přehlížení diskriminačního opatření, které mohlo být projevem lhostejnosti k osudu židovského obyvatelstva, ale i vlastní bezmoci, škodolibý postoj,⁴⁴ neomalené zvědavé pohledy,⁴⁵ často spojené s urážlivými poznámkami, a postoj solidární, konkrétně vyjádřený soucivným nebo povzbudivým úsměvem,⁴⁶ podáním ruky, verbálním odsudkem opatření a případně i překódováním symbolu. Helena Lewisová zaznamenala ovšem také překvapení většinové společnosti, které vycházelo z představy o existenci jednotné židovské fyziognomie: „Na ulicích

³⁸ LEWISOVÁ, H.: *Přišel čas promluvit*. Brno, 1999, s. 18.

³⁹ WEISSOVÁ, c. d., 5. října 1941, s. 28.

⁴⁰ MEROVÁ, c. d., s. 21–22.

⁴¹ Tamtéž, s. 20. Merové přítom utkvělo v paměti, že hvězda musela být přišita nejen na svrchním oděvu, ale i pod ním. „Bylo tedy zapotřebí více hvězd, další si už ale každý musel zakoupit na židovské obci. I za ponížení bylo nutné zaplatit!“ dodala. Tamtéž, s. 20–21.

⁴² Např. Hana Bořkovcová z významné pražské židovské rodiny si 7. ledna 1942 do svého deníku zapsala: „Po strašně chůzi po ulici, kde si všichni připadáme jako v cizině, kde vidíme nepřátelské pohledy kolemjdoucích, přijdeme do školy jako do jediného jistého místa na světě [židovská měšťanská škola v Jáchymově ulici – poznámka BS].“ BORKOVCOVÁ, H.: *Pišu a sešit mi leží na kolenou: Deník 1940–1946*. Praha, 2011, s. 17.

⁴³ KÁRNÝ, c. d., s. 54–55.

⁴⁴ Helga Weissová zaznamenala do deníku posměšný a pohrdlivý úsměšek, poznámky. WEISSOVÁ, c. d., 5. října 1941, s. 28.

⁴⁵ Helga Weissová je zachytila u domovnice. Tamtéž, 5. října 1941, s. 28.

⁴⁶ Tamtéž.

*jsme si s bolestí uvědomovali, jak nás lidé pozorují. Někteří rozpačitě, jiní s neskrytým nepřátelstvím a někteří i překvapeně, když někdo z nás nevyval na první pohled jako žid.*⁴⁷ Vraťme se však k tématu překódování symbolu. Jedna ze židovských žen např. vzpomínala, že ji jako děvče označil průvodčí za princeznu se zlatou hvězdou.⁴⁸ Současně je ovšem třeba přiznat, že se v protektorátu neobjevily akty bezvýhradné solidarity, které jsou známy z Nizozemska, kde si stovky lidí z řad většinové společnosti připnuly po zavedení povinnosti nosit šesticípou žlutou hvězdu (2. května 1942) diskriminační symbol i na svůj oděv.⁴⁹

V úplnosti byla škála prvních většinových českých reakcí zachycena např. ve vzpomínkách Arnošta Reisera, pražského Žida, syna majitele pivovaru, po válce chemika a od šedesátých let emigranta, jehož diskriminační nařízení zastihlo v Roztokách u Prahy: *„V září 1941 zavolali otce do Prahy, kde se postavil do fronty a vyzvedl si tam velký kus látky s vytištěnými žlutými hvězdami, na nichž byl německým kurentem, připomínajícím hebrejštinu, nápis ‚Jude‘ ... ráno jsme museli jít pěšky na nádraží. Když jsme museli jít poprvé s hvězdou, vstali jsme raději velice brzy a šli zadní cestou, aby nás nikdo neviděl. Lidé, které jsme cestou potkávali, se však cítili ještě trapněji než my. Někteří, když nás uviděli, zabočili do vedlejší ulice, jiní zase přešli na druhou stranu a předstírali, že nás nevidí, ale byli i takoví, převážně ženy, kteří se s námi zastavili, podali nám ruku a projevili své rozhořčení nad tímto opatřením.*⁵⁰

Opatření přitom odsuzovali nejvíce lidé bytostně spjatí s principy masarykovského Československa. Olga Scheinpflugová, herečka a spisovatelka, vdova po světoznámém spisovateli Karlu Čapkovi, napsala: *„Bylo nutné, abychom denně pro někoho zavřeného či zabitého zbledli nebo se rozechvěli, polykali jsme urážky a hanbu nad tím, co Němci udělali ze slov, ale nejhorský nervový otřes jsem prožila, když jsem viděla prvního žida se žlutou hvězdou. Rozkřičela jsem se na malém náměstíčku před naším domem, bezohledná i k patřičné opatrnosti, nařikala jsem pateticky, že nechci dál žít. Vrchol potupy lidské civilizace byl dovršen. Toužila jsem se, jako každý, rozeběhnout za potupeným a ujistit ho, že se stal v té chvíli mým nejbližším příbuzným, že se, ačkoli ‚árijka‘, řadím do této velké vyvržené rodiny... Byli tu mnozí, s nimiž jsem si tykala... Nedovedla jsem si představit, že se těmto lidem vyhnu, abych ušla zákazonným následkům, a všichni potřebovali peníze, jídlo i mravní pomoc. Vydávala jsem se za nimi v zešeřelých hodinách, nejdřív bez opatrnosti a později, když už nás vláčely noviny a udávaly nás pro styky s židy, jsem si vkládala pod klobouk černé tresy, to jest v divadelní řeči částečná*

⁴⁷ LEWISOVÁ, c. d., s. 18.

⁴⁸ KUDLÁČKOVÁ, M.: *Terezín očima čtyř žen*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce: SOUKUPOVÁ, B. Praha, 2002.

⁴⁹ SCHÜROVÁ, c. d., s. 114. Odpor proti diskriminaci se ovšem objevil zejména v Dánsku. Tamější Židé byli chráněni až do konce srpna 1943. Historik Zdeněk Hojda napsal: *„V září 1942 odmítl král Kristián X. německý požadavek na zavedení antižidovské legislativy (pověst o tom, jak na svou pravidelnou projížďku koňmo vyjel se židovskou hvězdou na rukávě patří ovšem do říše legend).*“ HOJDA, Z.: *Holocaust ve Skandinávii*. In POJAR, *Stín šoa na Evropou*, c. d., s. 102.

⁵⁰ REISER, A.: *Útěk: /Paměti 1920–1991/*. Praha, 2003, s. 71. Arnošt Reiser vysvětloval opatření následovně: *„Příděly chleba a mouky byly pro Židy podstatně nižší než pro Čechy, a ti zase měli menší příděly než Němci. Aby mohla policie tyto restriktce kontrolovat, museli být Židé zřetelně označeni, proto jsme museli nosit ‚Davidovu hvězdu‘.“* Tamtéž, s. 71–72.

náhrada za paruku.“⁵¹ Jiné krásné gesto zaznamenala v roce 2003 jedna z mých studentek. Její vypravěčkou byla osmdesátiletá paní v důchodu, bývalá účetní z ateisticky orientované českožidovské rodiny, která prošla za války několika koncentračními tábory: „... kluci z UMPRUMu měli jednou nějakou výstavu. Já jsem tehdy nosila kostým a baloňák. Na něm jsem měla židovskou hvězdu. Když jsem nechtěla být Židovka, tak jsem si ho sundala a hodila přes ruku. Kluci mě tehdy přemlouvali, abych šla s nima na výstavu, ale já nechtěla. Okolo šel pan profesor Zrzavý, malíř. Kluci ho uctivě zdravili. On se ptal, proč se dohadujeme. Kluci mu řekli, že nechci jít. On se na mě tak podíval a věděl, kolik uhodilo. Nastavil mi rámě a vzal mi baloňák. Řekl mi: ‚Tak mladá dámo, jdeme na výstavu.‘ To je něco naprosto nezapomenutelného, když si troufne člověk jeho kvalit něčeho takového pro cizí Židovku.“⁵² Relativně časté projevy odporu bychom však zaznamenali u dnes již neznámých lidí. Miloš Pick, ekonom, známý reformami připravenými v padesátých a šedesátých letech, vzpomínal na atmosféru v Libáni na Jičínsku: „Mám ale moc hezkou vzpomínku i na první den s hvězdou... v téhle atmosféře, kdy už se lidi báli kývnout na pozdrav, moje sestřenice Věra Kaufmannová, šestnáctiletá holka, musela jít poprvé s hvězdou přes náměstí. Vtom ji nějaká žena z vesnice, s nůši na zádech, čapla za ruku a křičela na celé náměstí: ‚Slečinko krásná, že toho pacholka posloucháte, koukejte to sundat!‘ Od té doby se ta hvězda hezky nosila, jako by ta žena stála při nás blíž než ‚ten pacholek‘ Hitler.“⁵³

Spíše výjimečně se setkáme v menšinových vzpomínkách s tím, že idea perzekuce, kterou „hvězda“ vyjadřovala, přešla v reálnou formu jednání české společnosti.⁵⁴ I tak ovšem nabýval antisemitismus spíše verbální podobu. Počáteční šok ze „žluté hvězdy“ rychle ustoupil a „Davidův štít“ se stal symbolem odlišnosti, na který si všichni zvykli.⁵⁵ Nakonec ovšem převládl ve většinovém myšlení přece jenom strach, kterému dokázali čelit jenom nemnozí. Jak konstatoval i Miloš Pick: „... když se musely nosit hvězdy, tak se zužoval kroužek lidí, kteří se odvážili mrknout, alespoň odpovědět na pozdrav. Většina lidí radši přešla na druhý chodník, aby se tomuhle téměř neriziku vyhnula. Lidé se hrozně báli, a přitom tohle asi nebyla věc, za kterou by Němci zavírali. Byl tam jeden student, Karel Randák, který začal úplně provokativně zdravít židy, a to nejen přes ulici, ale doslova přes celé náměstí. Vzpomínám si, jak jsem jednou šel se starým pánem, panem Hellerem – stařečkem, hrbáčkem, zosobněná bezmocnost – na jednu straně náměstí, na druhé straně náměstí šel Karel Randák a jako obvykle smeknul až k zemi a křičel: ‚Poklona uctívá, pane Hellere.‘ Vidím, jak se panu Hellerovi dojetím

⁵¹ SCHEINPFLUGOVÁ, O.: *Byla jsem na světě: První úplné vydání paměti ženy Karla Čapka*. Praha, 1994, s. 245–246.

⁵² Rozhovor vedla 29. ledna 2003 v Praze Tereza Kostková.

⁵³ PICK, M.: *Naděje se vzdát neumím*. Brno, 2010, s. 31–32.

⁵⁴ Spíše výjimečný byl i zážitek Rudolfa Rodena, po válce významného psychiatra: „Lidé na mě zírali a předstírali, že nic nevidí (obvyklý postoj české populace), ale během prvních pěti minut, doslova než jsem došel na roh našeho bloku, na mě plivl jeden z mých bývalých spolužáků, kterého vyloučili ze školy jako rváče, a dva další muži mi přikázali, abych slezl z chodníku a šel po vozovce jako správný špinavý Žid. Otočil jsem se a vrátil se domů, zděšený, zadumaný a ve stavu naproste nevěřičnosti. Zalezl jsem si na gauč, který byl v té době mou postelí, a lízal si rány. Něco se ve mně zlomilo a já jsem došel k nanejvýš bolestnému uvědomění: vlastenecké city mé rodiny byly falešné a zaslepené. Byl jsem zjevně na prvním místě Žid, a pak teprve možná taky Čech.“ RODENOVÍ, E. a R.: *Životy ve vypůjčeném čase*. Praha, 2009, s. 105–106.

⁵⁵ Helga Weisssová si zapsala do deníku: „Hvězdy se nám staly už samozřejmostí, jako bychom je nosili odjakživa.“ WEISSOVA, c. d., 5. října 1941, s. 29.

třeše ruka, div mu z ní klobouk nevypadne, slzy v očích a říká: ‚Proboha, vyřídíte tomu mládenci, že si ho strašně vážím, ale ať tohle už nedělá, ať si neublíží.‘ Takže tam byla hrstka lidí [v Libáni na Jičínsku – poznámka BS], kteří se nebáli, ale byla stále menší a velká většina byla těch, kteří se báli odpovědět i na pozdrav.“⁵⁶

„Žlutá hvězda“ však vyžadovala také nová pravidla společenské etikety, kterou rodiče svým dětem museli vštípit. „Velikým přelomem byl den 1. 9. 1941, kdy jsme začali nosit hvězdy. Pamatuju se, jak mi ji maminka přišivala na takový tvídivý kabátek. Byl hnědoběžový s barevnými uzlíky, ty se mi nelíbily, a tak jsem je škubala všude, kam jsem dosáhla. Tím měl jinou barvu vpředu a jinou vzadu, protože jsem to dělala jen když jsem ho měla na sobě. Spolu s tou hvězdou se mi dostalo mnoho poučení. Nezdravit nikoho, kdo nemá hvězdu, ani lidi, které jsem do té doby zdravila obvyklým rukulíbám. Taky vysvětlení, že ať se děje cokoliv, za tu hvězdu se nemám stydět,“ vzpomínala v roce 1971 Anna Hyndráková – Kovaníková.⁵⁷ Pro ni samotnou měla „hvězda“, konfrontace s bezmocností stojícího člověka tváří v tvář zvrácenému režimu, na odív postavenému vydělení ze společnosti, ovšem také význam konce dětství a začátku dospělosti: „Začátek nošení hvězd byla doba rychlého dospívání, doba tvrdá. Otrávil se strýc Oskar... Takových sebevražd bylo tenkrát hodně. Než jsme si zvykli na svoje označení, než si ostatní zvykli na nás, označené, bylo nám často těžko. Do té doby naše židovství, tak tupené a ponižované, nebylo na první pohled zřejmé. Mohli jsme se ztratit v davu, být anonymní.“⁵⁸

V menšinovém židovském prostředí se však „žlutá hvězda“ změnila rovněž na prostředek identifikace se stejně diskriminovanými. Helga Weissová si do svého deníku 5. října 1941 zapsala: „Odpoledne jdu s Evou na procházku. Dnes ne na hřiště, zůstáváme schválně na rušných ulicích. Baví nás, když potkáme nějakého žida. Každý se usměje, jako by chtěl říci: ‚To nám to sluší, co?‘“⁵⁹ Symbol perzekuce se tak stal nástrojem integrace strukturované menšiny. Richard Glazar, pocházející z asimilované kolínské českožidovské rodiny, účastník vzpoury v Treblince (srpen 1943), po válce inženýr, vzpomínal na to, že někteří starší Židé dokonce zdůrazňovali, že tento odznak nosí s hrdostí: „Jenom v těchhle případech, když musím dolu do města mezi lidi, připíchnu si hvězdu – a samozřejmě, když musím na úřad k registraci. Lidi prý nejsou ani tak zlí, jako moc mluví – anebo mluví právě proto, že by přece jen rádi viděli, jak to s někým dopadne, když ho chytanou bez hvězdy... Setkávám se tam dole s některými [Glazar pracoval od května 1940 v zemědělství v Třebenicích – poznámka BS], co mají také žluté hvězdy. Proč pořád ti starší říkají, že jsou na to vlastně pyšní, že tu hvězdu nosí s hrdostí? Vždyť to jen tak povídají! Vím to, určitě to cítím. Já když jdu dole v městečku s opratěmi v rukou podle vozu, tak si chvílemi uvědomuju, že si tu žlutou hvězdu pořád trochu zakrývám.“⁶⁰ A byli to právě mladí lidé, kteří vyvinuli také systém obcházení nařízení: sundávali si hvězdu, aby mohli dojet do druhého města, nebo jít do kina na večerní před-

⁵⁶ PICK, c. d., s. 26. O strachu i HYNDRÁKOVÁ-KOVANÍKOVÁ, A.: Dopis dětem. In *Svět bez lidských dimenzí: Čtyři ženy vzpomínají*. Praha, 1991, s. 128, LEWISOVÁ, c. d., s. 18.

⁵⁷ HYNDRÁKOVÁ-KOVANÍKOVÁ, c. d., s. 128.

⁵⁸ Tamtéž, s. 129.

⁵⁹ WEISSOVÁ, c. d., 5. října 1941, s. 28.

⁶⁰ GLAZAR, R.: *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha, 1994, s. 12.

stavení, případně večer na návštěvu k přátelům, ale třeba i na návštěvu do porodnice.⁶¹ Občas však nepříšitá „hvězda“ uváděla jejího nositele do značného nebezpečí. Helena Lewisová popsala tuto absurdní situaci: po návštěvě ordinace se jí hvězda, připevnená na kabátu pouze špendlíky, uvolnila. Byla zatčena, ale četníci ji nechali hvězdu přišít a pak jí pomohli utéci.⁶² Mladí lidé však nadále upřednostňovali svou „svobodu“ (nebo spíše zdání normálního života) před represemi. Obdobně „lehkomyšlně“ jako Helena Lewisová si počínali např. i manželé Rodenovi. Eva napsala: „*Ruda a já jsme vymysleli systém upevňování svých Davidových hvězd malými spinacími špendlíky namísto přišívání, abychom se mohli snadno měnit z Židů na árijce, neboli z ‚ne-lidi‘ na ‚lidi‘. Pak jsme si je skoro každý druhý den sundali, dovezli se tramvají na kraj města a vyšli si do lesa, který začínal prakticky hned za zastávkou. V létě jsme dokonce chodili plavat do řeky a pak jsme leželi ve vysoké trávě a strašně moc se milovali. A pak jsme se vydali nazpátek, protože jsme museli dodržet zákaz vycházení, ale ještě než jsme nastoupili do tramvaje, vklouzli jsme do průjezdu nějakého činžáku, připíchli si hvězdy a opět se změnili v ne-árijce, tedy v ne-lidi. V zimě, kdy byl hřbitov studený a depresivní, jsme si dokonce troufli zajít i do biografu.*“⁶³ Odkládání hvězdy mělo však i praktičtější význam; chodilo se bez ní ve městě pro „pašované“ potraviny.⁶⁴

Další strategií odmítnutí symbolu vyvinuly děti, které se pokusily převést označení hvězdou v legraci.⁶⁵ Petr Ginz, třináctiletý chlapec z českožidovské rodiny v Praze, si v pátek 19. září 1941 do svého deníku zaznamenal: „*Byl zaveden odznak pro Židy, který je asi takový: [Ginzův nákras – poznámka BS] Když jsem šel do školy, napočítal jsem 69 ‚šerifů‘, maminka jich napočítala přesto. Dlouhá třída je nazvána ‚Mléčnou dráhou‘.*“⁶⁶ Objevila se však i snaha o veřejně projevený vzdor: „*Vesele se bavíme a hluchně smějeme. Ať Němci vidí, že si z toho nic neděláme. Schválně děláme veselé obličejy, úmyslně se smějeme. Schválně, ať mají vztek.*“⁶⁷ Někteří starší lidé se podle Heleny Lewisové naopak izolovali ve svých bytech a docházelo, jak zaznamenala i Anna Hyndráková – Kovanicová, i k sebevraždám.⁶⁸ „*Žlutá hvězda na kabátku mi uzavřela další dětské hry a nedovolila mi chodit ani do školy,*“ vzpomínala roku 1977 paní z Litomyšle na své dětství.⁶⁹

⁶¹ Srov. vzpomínku Tomáše Kosty, ekonoma, později nakladatele, v rozhovoru Vladimíra Mlynáře. MLY-NÁŘ, V.: *Kosta: Rozhovor přes dvě generace*. Praha, 2008, s. 23. Dále srov. např. vzpomínku Heleny Lewisové (LEWISOVÁ, c. d., s. 20, 21, 31).

⁶² LEWISOVÁ, c. d., s. 24.

⁶³ RODENOVÍ, c. d., s. 39–40.

⁶⁴ Srov. např. POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ, H.: *Máma a já: (Terezínský deník)*. Praha, 1997, s. 14.

⁶⁵ Weisssová napsala do deníku: „*Ve škole se všichni chlubíme, kdo má lépe přišitou hvězdu.*“ WEISSOVÁ, c. d., 5. října 1941, s. 28.

⁶⁶ PRESSBURGER, Ch.: *Deník mého bratra: Zápisky Petra Gince z let 1941–1942*. Praha, 2004, s. 35.

⁶⁷ WEISSOVÁ, c. d., 5. října 1941, s. 29.

⁶⁸ LEWISOVÁ, c. d., s. 18.

⁶⁹ Co život psal. Neradostné vzpomínky na válečná léta druhé světové války. 1977. In FLÍDROVÁ, M.: *Život a zánik židovské menšiny v Litomyšli v první polovině 20. století*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce: Soukupová, B. Praha, 2005, s. 113, příloha, s. 1. Otec dívky byl Němec, matka Židovka. Dále viz tamtéž, s. 114 (posměch). „*Měli jsme sousedku Ruppovou, s její dcerkou se mohla předtím moje dcerka kamarádit a když jsme šli pak kolem a měli jsme na sobě tu žlutou hvězdu, tak paní Ruppová ukazovala dcerce, jak má před námi plivat,*“ vzpomínala na počátku devadesátých let paní z Litomyšle (její sepsané vzpomínky s dodatky z rozhovorů jsou uloženy v Regionálním muzeu v Litomyšli). Tamtéž, s. 117, příloha č. 13, s. 29.

A samozřejmě byly i výjimky, lidé, kteří nepřikládali této symbolizaci ústřední perzekuční význam. Jiří Kosta, židovský mladík z pražské asimilované levicově smýšlející rodiny, po válce ekonom, jeden z tvůrců reformy v šedesátých letech, spolupracovník Oty Šika, neuměl represivní opatření ve svých pamětech ani datovat (mylně ho kladl do roku 1940),⁷⁰ jiní nošení hvězdy zmínili jen velmi stručně.⁷¹ Převládaly však emoce ponížení, které kolínský českožidovský rabín Richard Feder vyjádřil přirovnáním „žluté hvězdy“ ke „žluté skvrně na prsou“.⁷² „Jen málokterý Žid v Praze nosil označení hrdé, většina je vnímala jako ponížení. Hodně pražských Židů, kterým byla jeho historie neznámá, zlehčovalo symbol vymyšlený, jak se domnívali, nacisty. Úřadovnu židovské obce, kde se hvězdy rozdávaly, překřtili na ‚Place d’Etoile‘. Franci považovala žlutou hvězdu za osobní urážku a často chodila z domu bez ní. Matčino pokorné přijetí židovského označení ji popuzovalo,“ napsala o své matce, majitelce pražského módního salonu, která po válce emigrovala do Ameriky, Helena Epsteinová.⁷³ Občas změnu ve vztahu k hvězdě vyprovokovalo i nepřátelské okolí. „Musela jsem stejně jako mí rodiče nosit hvězdu. Z počátku jsem na ni byla hrdá, ale když jsem viděla, jak hanebně se na mě okolí dívá, tak jsem se styděla,“ vzpomínala paní, rodačka ze Strakonice, na své dětství.⁷⁴ Česká matka Růženy Havránkové, českožidovské dívky z Liberce, se dokonce domnívala, že její dcera nebude muset hvězdu nosit. Druhý den po zavedení diskriminačního označení tak vznikla absurdní situace, která zpětně dokumentuje, že se židovské děti v očích náhodných chodců od těch nežidovských lišily pouze hvězdou. „Od podzimu roku 1941 bylo zavedeno povinné nošení hvězd. V té době jsem už chodila také na Hagibor a měla jsem dvě velice dobré kamarádky, a sice Anku Kovanicovou a Juditu (Dudlu) Singerovou... První den po tom, co byly hvězdy zavedeny, jsme šly po ulici, ony s příšitou hvězdou a já bez ní, protože moje maminka prohlásila, že já ji

⁷⁰ Jiří Kosta spolu s „hvězdou“ zmínil také zákaz jezdit veřejnou dopravou, chodit do kin a divadel, do školy, omezení možnosti obživy. I on ovšem datoval drastické opatření rokem 1940. KOSTA, J.: *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha – Litomyšl, 2002, s. 53.

⁷¹ Např. opavský Žid německého mateřského jazyka, sionista Heinz J. Herrmann. Ten kladl do roku 1941 i zákaz vycházení po 20 hodině, spolčování, ale také majetková omezení, odevzdání jízdních kol, psacích strojů, rádií, hudebních nástrojů, teplého šatstva a kožešin. HERRMANN, H. J.: *Můj boj proti konečnému řešení: Z Opavy a Prostějova přes Terezín, Osvětim-Birkenau a Dachau do Izraele*. Brno, 2008, s. 22, 23. Obdobně je „žluté hvězdě“ věnována jen stručná poznámka (bez přesné dataže) i v pamětech Zdenky Fantlové z asimilované českožidovské rodiny, původem z Blatné: „Následovala registrace židů ve všech městech, vesnicích, vesničkách a na samotách. Každý dostal nový osobní průkaz se štamplíkou JUDE a žlutou hvězdu, příšitou na kabátě, aby byl zdaleka vidět a poznán jako nepřítel lidu.“ FANTLOVÁ, Z.: *Klid je síla, řek' tatínek*. Praha, 1996, s. 72.

⁷² FEDER, R.: *Židovská tragedie: Dějství poslední*. Kolín, 1947, s. 20, 24. Srov. SOUKUPOVÁ, B.: Druhá republika, protektorát a dobová antisemitská propaganda v poválečném veřejném menšinovém mínění. In NIŽNANSKÝ, E. – LŮNČÍKOVÁ, M. a kol.: *Antisemitismus a propaganda. Acta historica Posoniensia XXVII. Judaica et holocaustica 5*, 2014, s. 161.

⁷³ EPSTEINOVÁ, H.: *Nalezená minulost*. Praha, 2000, s. 225. Obdobně se vyjádřila také Věra Hájková – Duxová, po válce novinářka: „A potom žluté hvězdy. Sotva dokážu popsat ten pocit hrozného ponížení, pohany a hlavně vydělení z národa, s nímž jsem cítila bytostnou sounáležitost. Sice jsem chodila bez hvězdy, kdy a jak to jen šlo, ale co to bylo platné! Hvězdu jsem mohla na pár hodin odložit, ale cejchu, vypáleného do duše, jsem se nezbavila ani tehdy, ani kdykoliv později.“ HÁJKOVÁ-DUXOVÁ, V.: Takový to byl život. In *Svět bez lidských dimenzí: Čtyři ženy vzpomínají*. Praha, 1991, s. 67.

⁷⁴ Její matka byla Češka-židovka, otec Čech, dívka prožila válku u úkrytu u příbuzných. TROJANOVÁ, E.: *K otázce vlivu historické změny v identitě ukrývaných židovských dětí za druhé světové války*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce: SOUKUPOVÁ, B. Praha, 2003.

nosit nemusím, v čemž se samozřejmě mýlila [otec Růženy byl Žid, Růžena sama byla zapsána do židovské matriky – poznámka BS]. *Šly jsme po ulici a proti nám šla nějaká žena, odplivla si a řekla mi: ‚To se nestydíš kamarádít se Židovkama?‘*⁷⁵ Při běžném pohybu po městě však nejčastěji dospělí Židé zakrývali hvězdu taškou.⁷⁶ *‚Jednou jsem potkal na Vinohradech Karla Poláčka. Honem si aktovkou zakryl hvězdu a běžel ke mně. Vysmál jsem se mu a dlouho jsme se procházeli,‘* vzpomínal národohospodář Jiří Hejda, jehož manželka byla Židovka, za války žijící v poloukrytu.⁷⁷

SYMBOLIKA DISKRIMINACE

„Žlutá hvězda“ byla v záměrech nacistů prostředkem k vyřazení židovské menšiny z ostatní společnosti. Pro Židy se stala nechtěným znakem, znakem segregace, jehož se i ti přeživší nikdy nezbavili a mnohdy jím i poměřovali svou současnost. Zdá se ovšem, že česká společnost nestrukturovala podle tohoto symbolu své myšlení, spíše si na diskriminační znak „zvykla“. To pochopitelně nevyučovalo ani akty zlomyslnosti nebo záměrného a zbytečného ponižování. Později však převládl u většiny zřejmě až panický strach z kontaktu s diskriminovanými. Symbolicky vyloučení Židé disponovali škálou emocí: od ponižení až po hrdý vzdor. V každém případě symbol nakonec hrál významnou úlohu při posilování menšinové integrace. Z nástroje perzekuce se tak do značné míry proměnil v nástroj budování často již (po)zapomenuté identity, i když na bázi značně negativní; pronásledovaní lidé nechtěli být Židy, diskriminace je však k židovství vracela. Ukázalo se, že symbolika perzekuce je slučitelná se symbolikou hrdosti a vzdoru. Způsob vnímání „žluté hvězdy“ byl samozřejmě i záležitostí věku, osobního založení, statečnosti, velmi často ale i odpovědí na reakce většinového okolí. Lidé se pokoušeli „zvládnout“ symboliku pomocí humoru, přezdívek, alespoň dočasně sejmoutí z oděvu... „Žlutá hvězda“ se tak stala symbolem mnohoznačným, nikoliv, jak předpokládali nacisté, jednostranným impulsem k nenávisti (snad jen podnětem k obavám).

Historii funkce symbolu „žluté hvězdy“ v poválečném Československu můžeme rozdělit na dobu před únorovým převratem (1948) a po něm. V ovzduší návratů Židů „domů“, pracného znovunabývání lidské důstojnosti, bylo nošení „žluté hvězdy“ spojováno s adjektivem hrdé. Znak ponižení tak nabyl významu kompenzační identifikace s pronásledovanými, se Židy, kteří znovu vyhráli dějinný zápas civilizace nad barbarstvím, světla nad tmou.

Po převratu se „žlutá hvězda“ vykládala jako znak ponižení Židů, jehož kořeny tkví „v Mnichově“, v údajné zradě československé buržoazie, která nepřijala v obavách z bolševismu nezištnou pomoc Sovětského svazu. *Žlutá hvězda vyšla v Mnichově*, zněl

⁷⁵ HAVRÁNKOVÁ, B.: Jak to bylo, než nás deportovali do Terezína. Připravil Petr Balajka. *Obecní noviny*, 2015, č. 8, s. 15. Anna Hyndráková – Kovaníková zaznamenala stejnou historku následovně: *‚Bohunda jako mišenka zpočátku hvězdu nenosila, ačkoliv Dudla jako mišenka ji nosila. Stalo se nám na ulici, že se na Bohundu osopila cizí ženská: ‚Že se nestydíš, chodit se židovkou...‘ Bohunda potom doma brečela, že tu hvězdu chce taky nosit.‘* HYNDRÁKOVÁ-KOVANICOVÁ, c. d., s. 128.

⁷⁶ EPSTEINOVÁ, c. d., s. 225. Dále viz např. LEWISOVÁ, c. d., s. 20.

⁷⁷ HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně: Román mého života*. Praha, 1991, s. 223.

název článku Štěpána Kische, židovského komunisty, pro Věstník židovské obce náboženské v Praze roku 1951.⁷⁸ Výklad dějin v režimu komunistické strany vyzýval židovské obyvatelstvo k aktivnímu zapojení do výstavby socialistické společnosti. To odpovídalo také dobové adoraci Žida – odbojáře, vojáka na východní frontě, a odsudku tzv. slabých lidí, obětí. Symbol diskriminace byl překódován na symbol pochopení „správné“ dějinné cesty,⁷⁹ jejímž hlavním symbolem byl srp a kladivo, součásti znaku Sovětského svazu.

Na málokterém symbolu ovšem přitom lpěl a dosud lpí tak bolestný prožitek války a nespravedlivé diskriminace jako na „žluté hvězdě“.⁸⁰ Nic na tom nezmění ani vytěšňování pocitu ponížení pocitem demonstrované hrdosti. Nakonec – symbolická perzekuce byla jen předstupněm fyzické likvidace.

Odtud i jisté rozpaky ve světové veřejnosti po druhé světové válce, jak se k tomuto symbolu postavit. Zdá se však, že nakonec zvítězil názor Gershoma Scholema: „*Mnozí se domnívali, že emblém, v jehož stínu se vinula cesta ke smrti a plynovým komorám, by měl být nahrazen nějakým novým znakem života. Lze však uvažovat i úplně jinak: znamení, jež bylo za našich dnů posvěceno utrpením a hrůzou, se stalo hodným toho, aby osvětlovalo cestu k životu a k obnově. Jeho vzestupu předcházela cesta do propasti, a tam, kde bylo nejhluběji poníženo, získalo zároveň svoji velikost.*“⁸¹

Autor:

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.,
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze,
6446@fhs.cuni.cz

---

⁷⁸ SOUKUPOVÁ, Druhá republika, protektorát a dobová antisemitská propaganda v poválečném menšinovém veřejném mínění, c. d., s. 167. „*Volte všichni jednotnou kandidátku; bílé lístky znamenají hrozbu žlutých hvězd,*“ psal Věstník židovské obce náboženské v Praze v květnu 1948. Tamtéž, s. 166.

⁷⁹ SOUKUPOVÁ, Druhá republika, protektorát a dobová antisemitská propaganda v poválečném menšinovém veřejném mínění, c. d., s. 166–169.

⁸⁰ Např. sportovní redaktor František Steiner vydal v roce 2009 soubor vzpomínek stárnoucích hráčů fotbalu v Terezíně pod názvem *Fotbal pod žlutou hvězdou: Neznámá kapitola hry, která se hrála před smrtí* (Praha, Olympia).

⁸¹ SCHOLEM, c. d., s. 92.